

Ο Gunnar Hering αυτοβιογραφούμενος

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ που έγινε στη μνήμη του Gunnar Hering, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στις 12 Απριλίου 1995, προσπάθησα να παρουσιάσω πώς ο Hering παρουσιάζει τον εαυτό του μέσα στο ιστοριογραφικό του έργο. Συγκεκριμένα, διαβάζοντας τη μελέτη του «Ο Otto Magnus von Stackelberg στην Ελλάδα» εντυπωσιάστηκα από την αναλογία ανάμεσα σ' όσα ο Hering έγραφε για τον Εσθονό ζωγράφο και σ' όσα γνώριζα ο ίδιος για τον Hering.

Την προσωπικότητα ενός ιστορικού οφείλουμε να την αναζητήσουμε κυρίως μέσα στα κείμενά του, στο ιστορικό του έργο. Η γραφή της ιστορίας αποτυπώνει την προσωπικότητα του συγγραφέα, οποιαδήποτε απόσταση κι αν κρατάει απέναντι στο αντικείμενό του, οσοδήποτε και αν έχει ενσωματώσει τη δεοντολογία του επαγγέλματος. Όσο καλύτερα μάλιστα έχει ενσωματώσει τους κανόνες και την κουλτούρα του επαγγέλματος, όσο πιο λεπτές, σύνθετες και δυσδιάκριτες είναι οι ταυτίσεις, τόσο είναι πιστότερες. Όσο το ιστορικό έργο αποτελεί την κεντρική έγνοια και φροντίδα μιας προσωπικότητας, τόσο την αντανakλά πιστότερα. Στο ιστορικό κείμενο άλλωστε, ο ιστορικός συνδιαλέγεται όχι μόνο με τις πηγές του, με τις προσεγγίσεις άλλων ιστορικών, με τα θεωρητικά εξηγηματικά σχήματα και με τις απαιτήσεις για την ιστορική γραφή της εποχής του, αλλά προπαντός με τον ίδιο του τον εαυτό, με τα διλήμματά του, με τα ερωτήματα που τον βασανίζουν. Αποτυπώνουν το τι θέλει να μάθει και γιατί να το μάθει, τι θέλει να πει και γιατί να το πει. Η αποτύπωση αυτή είναι ακόμη ισχυρότερη όταν ένας ιστορικός καταπιάνεται με μια βιογραφία. Γιατί η βιογραφία παρουσιάζει μορφικές ομοιότητες με την αυτοβιογραφία, στο πεδίο της διαπραγμάτευσης, και οι συνειρμοί, καθώς και οι άδηλες ταυτίσεις είναι ισχυρότερες. Γι' αυτό άλλωστε και η βιογραφία είναι επικίνδυνη άσκηση. Η πρώτη αφηγηματική υπόθεση λοιπόν είναι ότι ο Hering γράφοντας για τον Stackelberg μιλάει και για τον εαυτό του. Τα αυτοβιογραφικά στοιχεία στην περίπτωση αυτή δεν αφορούν τα πραγματολογικά στοιχεία, αλλά ένα βαθύτερο στρώμα επισημάνσεων το οποίο αναφέρεται στις προθέσεις, στις διαθέσεις, στον τρόπο σκέψης.

Αν όμως, γράφοντας ή μιλώντας για έναν άλλο ιστορικό, τεί-

νουμε να επιλέξουμε και να διατυπώσουμε στο δικό μας λεκτικό στοιχεία από την προσωπικότητά του και πλευρές του έργου του, πώς θα αποφύγουμε, ή πώς θα περιορίσουμε τον κίνδυνο να προβάλλουμε εκείνα με τα οποία ταυτιζόμαστε, εν τέλει τη δική μας υποκειμενικότητα; Πλήρης αποφυγή του κινδύνου δεν υπάρχει, ακόμη και αν διαθέταμε μια πλήρη αυτοβιογραφία. Πέρα από τους εγγενείς περιορισμούς του αυτοβιογραφικού λόγου, το ίδιο το αυτοβιογραφικό κείμενο, όπως και οποιοδήποτε άλλο κείμενο, επικοινωνεί μέσα από μια διαδικασία συνεχούς ερμηνείας, εφόσον τα πλαίσια της υποδοχής του συνεχώς μεταβάλλονται. Η δεύτερη λοιπόν αφηγηματική υπόθεση ήταν ότι, παρό τους περιορισμούς αυτούς, το να ανιχνεύσει κανείς τα στοιχεία της αυτοπαρουσίασης στο έργο του βιογραφούμενου και να χρησιμοποιήσει το λόγο του, περιέχει περισσότερες δυνατότητες κατανόησης της ετερότητάς του.

Πώς όμως τεκμηριώνεται ότι τα στοιχεία που χρησιμοποιεί, εφόσον δεν αναφέρονται σε επαληθεύσιμα γεγονότα και στοιχεία, αλλά περισσότερο σε αυτό που θα αποκαλούσαμε ψυχικές διαθέσεις και νοητικές τροπές, αποτελούν πράγματι εκδηλώσεις αυτοβιογραφικού λόγου; Εδώ παρεμβαίνει αναπόφευκτα ο υποκειμενισμός που συνδέει δύο επίπεδα γνώσης, αναγνωρίζοντας και εγκαθιδρύοντας αναλογίες. Αναλογίες ανάμεσα σ' αυτό που γνωρίζουμε για τον Hering από την προσωπική επαφή μαζί του, και στα παράλληλα για την προσωπικότητά του, τα οποία αναγνωρίζουμε στο έργο του. Υπάρχει βέβαια και ένα τρίτο πεδίο που θα μπορούσε να διερευνηθεί: Να ακολουθήσουμε δηλαδή την ίδια διαδρομή με τον Hering από τις πηγές στο κείμενο για τον Stackelberg, και να διακρίνουμε τα στοιχεία που παρεμβάλλει, τις ερμηνείες που υιοθετεί, την πλοκή και το ύφος γραφής που χρησιμοποιεί. Γνωρίζοντας τον Hering από το 1978, παρέμεινα στο πρώτο είδος των σχέσεων. Υπάρχει δηλαδή εδώ, μια διαπλοκή τριών κειμένων: Το αφήγημα για τον Stackelberg, οι αυτοβιογραφικές παρεμβολές του Hering, και οι αναμνήσεις από τον Hering. Επομένως, το μεσαίο από αυτά τα κείμενα αναδεικνύεται από τη συνάντησή του πρώτου με το τελευταίο.

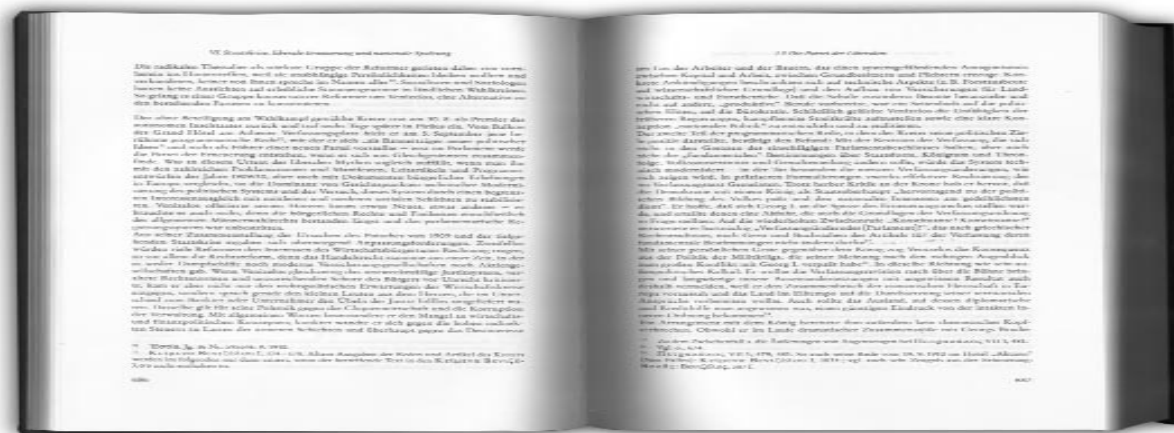
Με αυτές τις προκαταρκτικές παρατηρήσεις ας παρακολουθήσουμε τα αυτοβιογραφικά στοιχεία του Hering στο δημοσίευ-

μά του για τον Stackelberg. Δημοσιεύτηκε το 1985, στον Ζ' τόμο της σειράς *Τόπος και Εικόνα*, σσ. 75-106. Το κείμενο γράφηκε τον προηγούμενο χρόνο, ακριβέστερα το προηγούμενο καλοκαίρι στην Ιταλία, κατά τη διάρκεια διακοπών, με βάση τα στοιχεία που ο Hering είχε ήδη συλλέξει. Δεν θυσιάζουμε συνήθως τις διακοπές μας γράφοντας κάτι που δεν μας αρέσει. Κι όταν γράφουμε κάτι που μας αρέσει, εκφραζόμαστε με μεγαλύτερη ελευθερία.

Οι αυτοβιογραφικές αναφορές λοιπόν ξεκινούν από την πρώτη παράγραφο:

«Ο Βαρόνος Otto Magnus von Stackelberg μεγάλωσε και μορφώθηκε στην Εσθονία, δηλαδή σε μια περιοχή της Ευρώπης που είναι σχεδόν άγνωρη στον Έλληνα αναγνώστη, και μπορεί

σει ο ίδιος: «Με νότια χαρίσματα γεννήθηκα στο Βορρά» (σ. 92). «Εκμηρεύστηκε» βέβαια, γιατί ο Hering δεν θα μιλούσε για χαρίσματα που ο ίδιος είχε, ούτε εξάλλου του άρεσαν οι γενικευτικές κρίσεις για πληθυσμιακές και εθνικές ομάδες. Η δεύτερη απάντηση έχει κατεύθυνση τις παιδικές εμπειρίες και τη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Ο Hering, έμπειρος ιστορικός, ξέρει να δημιουργήσει το σκηνικό της δράσης. Θα αναφερθεί στην ιστορία της Εσθονίας, όχι για να συσσωρεύσει πληροφορίες που θα έβρισκε κανείς σε ένα εγκυκλοπαιδικό λεξικό, αλλά για να τις επεξεργαστεί και να εξοικειώσει αφενός τον Έλληνα αναγνώστη («Άγνωρη για πολλούς η χώρα του, μα δεν ήταν τότε νεκρή γωνιά της παλιάς Ευρώπης, αντίθετα έμοιαζε κάπως με τα Βαλκάνια», σ. 75) αφετέρου για να απο-

να αναρωτιέται κανείς τι μπορεί να έκανε έναν νεαρό ευγενή στα 22 του χρόνια να φύγει από τα ξεχασμένα αυτά μέρη, για να ζήσει τρία χρόνια, από το 1810 ως το 1813 ανάμεσα στους Έλληνες και αργότερα άλλα δώδεκα χρόνια στη Ρώμη και να γυρίσει 48 ετών στην πατρίδα του για να πεθάνει» (σ. 75).

Δεν ήταν απαραίτητο για τη βιογραφία του Stackelberg να τεθεί το ερώτημα αυτό και μάλιστα προεξαγγελτικά, σε μια παρόμοια ισχυρή θέση μέσα στο κείμενο. Υπήρξε επιλογή του βιογράφου, τον οποίο απασχολεί σταθερά, στο κείμενο, η σχέση ανάμεσα στην προέλευση από το Βορρά και στην ροπή προς το Νότο. «Αλλού είχε το νου του» γράφει για τον Stackelberg, εννοώντας τις χώρες του Νότου (σ. 77), γιατί στις χώρες αυτές «έλκεται από τους τόπους όπου ενώνονται ο αρχαίος με το μεσαιωνικό και το νεότερο πολιτισμό» (σ. 78). Το ερώτημα εύκολα μετασχηματίζεται: τι μπορεί να έκανε τον Hering, να στραφεί στην Ελλάδα; Στο ερώτημα αυτό λοιπόν ο Hering δοκίμασε να δώσει, μέσα στο κείμενό του, δύο απαντήσεις. Η πρώτη ήταν χαρακτηριστική και αφορούσε τη σχέση με το γενέθλιο τόπο: «Με νότια χαρίσματα γεννήθηκα στο Βορρά». Η φράση φυσικά ανήκει στον Stackelberg. Ο Hering την αποσπά από την αλληλογραφία του – θα μπορούσε να την αποδώσει σε πλάγιο λόγο – και ακόμη σκηνοθετεί την εκφορά της: «εκμυστηρεύτηκε στην αδελφή του γιατί δεν μπορούσε να γυρί-

δώσει το είδος των ιστορικών εμπειριών που διαμόρφωσαν το χαρακτήρα του Stackelberg στα παιδικά του χρόνια. Υπάρχει όμως στο κείμενό του κάτι παραπάνω από την απόδοση της διαμορφωτικής εμπειρίας του Stackelberg.

«Όταν ο Otto Magnus κατέβαινε με τους γονείς του στο κοντινό Reval, έβλεπε, όπως όλα τα παιδιά της Ευρώπης που μεγαλώνουν στις παλιές πόλεις, το ζωντανό παρελθόν: μεσαιωνικά σχυρά, παλιά σπίτια πατρικών και παλάτια ευγενών, σύμβολα της σουηδικής κυριαρχίας, και στο λιμάνι, το κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου, τα κτίσματα της μεσαιωνικής βορειοευρωπαϊκής ένωσης εμπορών, της Χάνσε. Έβλεπε τα διαφορετικά βιώματα των ανθρώπων, που δεν ήταν ξένοι αλλά ντόπιοι σαν κι αυτόν, και μιλούσαν διάφορες γλώσσες: γερμανικά, ρωσικά, εσθονικά, σουηδικά, λιθουανικά ήταν οι επικρατέστερες. Έβλεπε καθολικούς δίπλα σε ορθόδοξους, λουθηρανούς και εβραίους. Την πολυμορφία του κόσμου τη ζούσε σαν αντονόητη πραγματικότητα. Παιδιά από τέτοιο περιβάλλον, όταν μεγαλώνουν, εύκολα προσαρμόζονται σε ξένους τόπους, γιατί δεν θεωρούν τον εαυτό τους ως μέτρο του κόσμου» (σ. 76).

Η αντικατάσταση του παρελθοντικού χρόνου από τον ενεστώτα, στην τελευταία φράση, διατυπώνει μια νομολογική παρατήρηση η οποία αποτελεί τη γέφυρα ανάμεσα στις παιδικές διαμορφωτικές εμπειρίες του Stackelberg και σε εκείνες του

Hering. Παρενθετικά εδώ πρέπει να πούμε ότι ο Hering επέμενε στη διερεύνηση από τον ιστορικό του νομολογικού υπόβαθρου της ανθρωπίνης δραστηριότητας, και γι' αυτό επέμενε ότι είναι απαραίτητη η φιλοσοφική παιδεία. Είχε όμως ο Hering παρόμοιες με τον Stackelberg εμπειρίες;

Γεννήθηκε στη Δρέσδη το 1934. Σε μια πόλη όπου ζούσε κανείς το «ζωντανό παρελθόν». Έζησε όμως και την κόλαση των βομβαρδισμών των Συμμάχων, στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία ισοπέδωσε την πόλη και εξαφάνισε το παρελθόν της, μαζί και το παιδικό παρελθόν του. Για τις εμπειρίες αυτές δεν μιλούσε ποτέ. Τις άκουσα από την μητέρα του. Γι' αυτό ίσως κράτησε την παλιά εικόνα της πόλης με μεγαλύτερη επιμονή και τις απέδωσε αναδρομικά εμπειρίες οι οποίες με τη σειρά

Υπάρχει μια εντυπωσιακή συνάφεια ανάμεσα στις πόλεις που ταξίδεψε ο Stackelberg και στις πόλεις που ταξίδεψε ο Hering. Το Reval αν εξαιρέσουμε, η Ρώμη, η Αθήνα, η Κέρκυρα, η Τεργέστη, η Βιέννη, η Δρέσδη και το Γκαίτιγκεν αποτελούν πόλεις κοινές για τον βιογράφο και τον βιογραφούμενο. Ο Stackelberg βεβαίως είχε επισκεφθεί και άλλες πόλεις. Ποιες όμως από αυτές επιλέγει ο Hering για να τοποθετήσει τη δράση του Stackelberg, δείχνει ένα τρόπο μέσα από τον οποίο επιλέγει να σχολιάσει και τη δική του εμπειρία. Ας πάρουμε για παράδειγμα το Γκαίτιγκεν. Πόλη κοινή και για τους δύο. Εκεί ο Stackelberg εγγράφηκε στο Πανεπιστήμιο, στο ίδιο Πανεπιστήμιο ήταν καθηγητής και ο Hering πριν εκλεγεί στη Βιέννη. Διαφορετικές κρίσεις για το Πανεπιστήμιο και την πόλη. Ο

τους απέδιδαν στην παιδική ηλικία ιδιότητες οι οποίες τον διαμόρφωσαν. Ζούσε δηλαδή την πολυμορφία του κόσμου σαν αυτονόητη πραγματικότητα, προσαρμόζοταν εύκολα σε ξένους τόπους και δεν θεωρούσε τον εαυτό του ως μέτρο του κόσμου. Πρόκειται για έναν αξιακό κώδικα που διαμορφώνει την τάξη ενός επιθυμητού κόσμου. Αυτόν τον αξιακό κώδικα άλλες φορές τον χρησιμοποιούσε φιλικά, μαλώνοντας τους απροσάρμοστους στον ξένο τόπο φοιτητές του, άλλοτε όμως δηλώνοντας ρητά την αποστροφή του για όσους επεδίωκαν την ομοιομορφία, ιδεολογική, εθνική, θρησκευτική, του κόσμου. Άλλωστε η παιδική και η εφηβική του ηλικία μοιράστηκε ανάμεσα σε δύο περιόδους της γερμανικής ιστορίας που επεδίωκαν, που επέβαλλαν την ομοιομορφία. Τη φράση «να μην θεωρεί κανείς τον εαυτό του ως μέτρο του κόσμου» τη χρησιμοποιούσε πολλές φορές και σε ποικίλα συμφραζόμενα.

Είπαμε όμως πως σιωπούσε για τις παιδικές εμπειρίες και τη γενέθλια πόλη. Έτσι, παρά τη σημασία της εμπειρίας από τη γενέθλια πόλη, αποδίδει στον Stackelberg μια αμφιθυμία απέναντί της: «Όταν αναχώρησε στις 3 Μαΐου του 1814 από την Κέρκυρα, για να ταξιδέψει μέσω Τεργέστης και Βιέννης στο Reval, κατάλαβε ότι θα γύριζε ξένος σε ξένη χώρα» (σ. 92). Ο Hering δεν επέστρεψε στη Δρέσδη, ούτε μετά την επανενοποίηση της Γερμανίας το 1989.

Hering αισθάνεται την ανάγκη να τιμήσει το Πανεπιστήμιο: «[Ο Stackelberg] εγγράφηκε στο φημισμένο και πιο μοντέρνο πανεπιστήμιο της εποχής, στο πανεπιστήμιο του Göttingen. Ένα χρόνο έμεινε εκεί, μα ούτε τώρα ούτε το 1806, που επέστρεψε για δύο χρόνια, εξοικειώθηκε με την ιδιόρρυθμη και παράξενη αυτή πόλη». Ενώ, «στο Göttingen τον τίμησαν και με το ανοιχτό μυαλό που είχαν τότε, τον πρόσφεραν τη θέση του καθηγητή». Εκφράζεται ειρωνικά όμως για την πόλη: «δεν βολεύτηκε εκεί, και δεν είχε το χιούμορ του Heinrich Heine που, λίγο αργότερα, θα διακωμωδήσει τους κατοίκους του Göttingen και την άγαρμπη πλατυποδία των γυναικών του» (σ. 77). Αυτές οι μικρές λεπτομέρειες, οι κρίσεις που δεν προέρχονται από αυτό καθαυτό το υλικό των πηγών, δείχνουν τις αυτοβιογραφικές διαθέσεις.

Το ταξίδι, είτε το μεγάλο ταξίδι προς το Νότο, είτε τα μικρά ταξίδια που συνθέτουν αυτό το ταξίδι, αποτελεί την κυρίως πλοκή στη βιογραφία του Stackelberg: Η προδιάθεση και η ροπή, οι μετακινήσεις από τόπο σε τόπο, η συγκομιδή από το ταξίδι, η επιστροφή. Ο Hering αναλύει αυτό το ταξίδι σε πολλά επίπεδα. Πρώτα-πρώτα αναδεικνύοντας τη σημασία του ταξιδιού, της περιήγησης στις αρχές του 19ου αι. Από το «grand tour» των αριστοκρατών, στη σημασία που έδιναν στο ταξίδι και την περιήγηση οι διαφωτιστές και ύστερα οι ρομαντικοί. Απαραί-

τητη αναφορά για μια επαρκή ιστορική διαπραγμάτευση η οποία τοποθετεί το ατομικό μέσα στο γενικό για να το ερμηνεύσει. Υπάρχει όμως εδώ ένας λόγος, πάλι διατυπωμένος με τη μορφή νομολογικής απόφασης, ο οποίος υπερβαίνει τις αναγκαιότητες της περιγραφής:

«δεν θα αναφερθούμε εδώ στα ταξίδια που ανέκαθεν έκαναν οι άνθρωποι (...) και μακριά να πήγαιναν όλοι αυτοί (...) ταξιδιώτες ήταν, όχι περιηγητές, γιατί στενά καθόριζαν τον στόχο τους. Περιήγηση επιχειρούσαν οι τολμηροί, περιπετειώδεις ή και περιθωριακοί πολλές φορές τύποι» (σ. 82). «Οι άνθρωποι που εξοριούνταν για μια τέτοια περιήγηση, δεν ανήκαν σε ορισμένη κοινωνική τάξη (...) Αυτό που τους ένωσε ήταν το κοινό ιδανικό: η ευρεία (κι όχι περιορισμένη σε επαγγελματικά χρήσιμες

γνώσεις) μόρφωση, η παιδεία και όχι η εκπαίδευση» (σ. 83). Περιγράφει το ταξίδι του Stackelberg από τη Δρέσδη στη Ρώμη:

«Πήγαν με τα πόδια και χρειάστηκαν κοντά έξι βδομάδες ώσπου να φτάσουν. Πεζοπορία στις πεδιάδες, στα βουνά, ανέβασμα στις Άλπεις, περπάτημα από πόλη σε πόλη, και τούτο βέβαια όχι από φτώχεια, αλλά από ψυχική έξαρση, με ρομαντική δίψα για τη ζωή, με τη λαχτάρα του ζωγράφου να βλέπει τις ομορφιές μακριά από τους δρόμους, απ' όπου περνάει η αλογάμαξα του ταχυδρομείου» (σ. 78).

Οι δρόμοι απ' όπου περνούσε η αλογάμαξα του ταχυδρομείου αντιστοιχούσαν στους σημερινούς δρόμους ταχείας κυκλοφορίας, τις «εθνικές οδούς» της Ελλάδας, στην ιταλική autostrada, στη γερμανική autoban. Ξέρουμε ότι ο Hering, δεινός και ανθεκτικός οδηγός, απέφευγε αυτούς τους μεγάλους δρόμους και προτιμούσε εκείνους που περνούσαν μέσα από κωμοπόλεις και χωριά. Σταματούσε συχνά σ' αυτά, και δεν δίσταζε να οδηγεί από παράκαμψη σε παράκαμψη για να επισκεφθεί ό,τι ενδιαφέρον, ακόμη κι αν πληροφορούνταν γι' αυτό τυχαία, στο καφενείο του χωριού. Το ταξίδι του το κυβερνούσε λοιπόν όχι ο τελικός στόχος, αλλά η παρατήρηση. «Ο περιηγητής (...) δεν βλέπει τη γη ως απόσταση που πρέπει να διανύσει, για να φτάσει στο σκοπό του» (σ. 83). Την παρατήρηση

αναδεικνύει και στον Stackelberg (σ. 83):

«Με την περιήγηση θέλουν μάλιστα να καλλιεργήσουν και την ικανότητά τους να παρατηρούν αντικειμενικά και την ατομικότητά τους. (...) Χάρη στην αντίληψη αυτή, να αναπτύξουν δηλαδή την προσωπικότητά τους με την άσκηση στην αντικειμενική παρατήρηση, δεν πρόσεχαν μόνο τα ιστορικά μνημεία, αλλά τα βιώματα και τις ενδυμασίες, τα ήθη και έθιμα των κατοίκων» (σ. 83).

Όσοι γνώριζαν τον Hering ξαφνιάζονταν με τις απίθανες λεπτομέρειες που γνώριζε και οι οποίες δεν είχαν να κάνουν μόνο με την ιστορία: δεν περιορίζονταν στο πεδίο εμπειρίας ενός διανοούμενου. Συνήθως όμως αυτή η γνώση και η απομνημόνευση των λεπτομερειών βρίσκεται σε διαζευκτική σχέση με τη

δυνατότητα γενικεύσεων, με τη δυνατότητα να έχει κανείς ολική εικόνα του κόσμου. Από αυτό προερχόταν το κυρίως ξάφνιασμα με τον Hering. Αλλά αυτή η γνώση των λεπτομερειών δεν μπορεί να εξηγηθεί και να συνδεθεί με την προσωπικότητά του αν δεν ειπωθεί ως αποτέλεσμα άσκησης στην παρατήρηση. Ακόμη περισσότερο: πρόκειται για μια αντίληψη σμίλευσης προσωπικότητας μέσω της έντονης και συστηματικής παρατήρησης του αντικειμενικού κόσμου. Πρόκειται για μια διανοητική στάση, για μια μέθοδο καλλιέργειας η οποία χάθηκε από το σύγχρονο πολιτισμό. Αυτό δεν σημαίνει καθόλου ότι ο Hering ήταν ένας απλός χαρακτήρας εξωστρεφούς ανθρώπου. Το αντίθετο. Η έντονη παρατήρηση ήταν πολλές φορές μια άσκηση σιωπής και εσωτερικού στοχασμού. Συχνά αποσυρόταν στη σιωπή του στοχασμού – άλλωστε αγαπούσε τη λέξη και την μεταχειριζόταν με ασυνήθιστη συχνότητα. Το επίθετο «στοχαστικός» βρισκόταν πολύ ψηλά στην αξιολογική του κλίμακα. Ταυτόχρονα, οι παρατηρήσεις αυτές μας δίνουν κάποια κλειδιά για να καταλάβουμε την υφή του ιστοριογραφικού του έργου που το χαρακτηρίζει η επιμονή στην ακρίβεια της σκόπιμης λεπτομέρειας με την θεωρητική αφαίρεση, και ταυτόχρονα το τεράστιο ενδιαφέρον του για όλες τις πλευρές της ελληνικής κουλτούρας, συμπεριλαμβανομένων και των ζητημάτων της καθημερινής ζωής.

Η θέση της ιστορικής συγγραφής στη ζωή και στην προσωπικότητα του Hering μπορεί να αντιπαραβληθεί με τη ζωγραφική στο βίο του Stackelberg: «Και σ' όλη του τη ζωή η ζωγραφική, η αισθητική δημιουργία, θα είναι ο βασικός τρόπος επικοινωνίας του με τα ιστορικά μνημεία» (σ. 77). Ο Hering έβλεπε το ιστορικό του έργο ως τρόπο επικοινωνίας. Αυτή η επικοινωνία δεν είχε αφηρημένο χαρακτήρα: «δεν διαβάζουν αυτά που γράφω, κι ύστερα παραπονιούνται πως έχουμε καιρό να συναντηθούμε. Μα οι άνθρωποι δεν επικοινωνούν μέσα από αυτά που γράφουν;», αναρωτιόταν συχνά.

Το ιστορικό έργο ήταν στον Hering, όπως η ζωγραφική στον Stackelberg, ένας τρόπος επικοινωνίας· αφενός με το αντικείμενο της μελέτης ή της περιγραφής, το οποίο και στις δυο περιπτώσεις ήταν η Ελλάδα, αφετέρου με το περιβάλλον του, το αναγνωστικό κοινό. Η σχέση με το αντικείμενο, μάς εισάγει σε ζήτημα τεραστίων πολιτισμικών και πολιτικών διαστάσεων: «Τι βλέπει ένας ξένος στην Ελλάδα;» Στο πεδίο των αναπαραστάσεων η Ελλάδα φτιάχτηκε από τον τρόπο που την έβλεπαν οι υπόλοιποι Ευρωπαίοι (ή απλώς «οι Ευρωπαίοι») αλλά και υποφέρει – φανταστικά αλλά και πραγματικά – όντας κυρίως αντικείμενο και όχι υποκείμενο παρατήρησης. Αν δούμε αυτή τη σχέση με τα μάτια του παρατηρητή της Ελλάδας, διαπιστώνουμε την ίδια αμφιθυμία. Ο καλλιεργμένος Ευρωπαίος ο οποίος διαμορφώνεται πάνω στις αισθητικές, φιλοσοφικές και πολιτικές αξίες της ευρωπαϊκής παράδοσης της κλασικής Ελλάδας, οδηγείται σε μια ταλάντευση ανάμεσα σ' αυτό που περιμένει να δει και σ' αυτό που νομίζει πως βλέπει. Πώς χειρίζεται αυτό το πρόβλημα ο Hering; «Η αισθητική δεοντολογία δεν μείωνε τη διαπιστωτική ικανότητα, όπως συνέβη σε τόσους περιηγητές. Και εδώ πάλι πρόσεχε τη συνάρτηση μεταξύ της πολιτικής κατάστασης και της συμπεριφοράς των ανθρώπων» (σ. 87). Η φράση αυτή αφορά την αισθητική προδιάθεση. Στη συνέχεια έρχεται η συνάντηση με τη διαφορετική πραγματικότητα: «Το δυσάρεστο και καταθλιπτικό που έβλεπε δεν τον παρέσυρε να γενικεύει τις εντυπώσεις του· γι' αυτό οι περιγραφές του εμπεριέχουν συνήθως και αντιθέσεις, δείχνουν το ωραίο δίπλα στο αποκρουστικό» (σ. 87). Η εικαστική ανάλυση του Stackelberg, μεταφέρει τις ιστοριογραφικές προτιμήσεις του Hering:

«Το ελληνικό τοπίο του Stackelberg δεν είναι το ιδεατό τοπίο (Ideallandschaft) του κλασικισμού, ούτε το «ηρωϊκό» που δραματοποιείται με ιστορικά ή μυθολογικά υπονοούμενα, ούτε τοπίο που προκαλεί ή διευκολύνει τη συναισθηματική έξαρση (...) το ήρεμο τοπίο φωτίζει από μόνο του, δεν φωτίζεται». [Ο Stackelberg], «δεν εννοεί να ικανοποιήσει απλώς την περιέργεια. Αποσκοπεί εδώ στον συνδυασμό υψηλότερων ενδιαφερόντων: ο ζωγράφος να εμπνευστεί, ο ερευνητής να έχει παραστατικές εικόνες της πραγματικότητας και ο άνθρωπος του μέλλοντος να έχει στη διάθεσή του τη μαρτυρία περασμένων βιωμάτων». «Όχι, η εξωτική χάρη φολκλορικών στοιχείων δεν τον σαγηνεύει, ούτε αναζητεί θαλπωρή για κουρασμένους από

τον πολιτισμό ανθρώπους· δεν θέλει να αντιπαρατάξει στον «εκφυλισμένο» Ευρωπαίο τον «ευγενή πρωτόγονο» που προβάλλεται ως κριτική μορφή στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Το θέμα του Stackelberg είναι η ιστορική στιγμή» (σ. 99).

Αυτού του είδους οι αρνητικές οριοθετήσεις έχουν να κάνουν με προβλήματα μέσα από τα οποία επιχειρούσε να οριοθετηθεί η ιστοριογραφία, τόσο κατά τη δεκαετία του 1960, όταν ο Hering άρχισε να ασχολείται με την ελληνική και βαλκανική ιστορία, όσο και στο διάστημα ως τη δεκαετία του 1990 οπότε η ιστορία της Ελλάδας, βαρυνόταν με στερεότυπα που προήλθαν μέσα από το τηλεσκόπιο μιας ανθρωπολογικής προσέγγισης που περιέγραφε τους Έλληνες σαν φυλή των Βαλκανίων. Από την άποψη των αναλογιών, είναι εντυπωσιακή η περιγραφή της τελικής πορείας του Stackelberg, αν αντιπαραβληθεί με την τελική πορεία του Hering.

Στο Mannheim έπαθε το 1833 το πρώτο εγκεφαλικό επεισόδιο, ο διάσημος Carus στη Δρέσδη τον θεράπευσε, πάλι κατόρθωσε να δουλέψει, φρόντισε τις συλλογές του, μα το δεύτερο επεισόδιο, έναν χρόνο αργότερα, τον τσάκισε. Έκανε κουράγιο και ταξίδεψε στην πατρίδα του, ανάρτια κοιτούσε τα χαρτιά του, οι φίλοι του έβγαλαν επί τέλους τους «Τάφους των Ελλήνων», λίγες εβδομάδες πριν πεθάνει. Με το «Χαίρε» τελειώνει το κείμενο. Στις 27 Μαρτίου του 1837 ξεψύχησε στην Πετρούπολη ύστερα από τρίτο εγκεφαλικό επεισόδιο (σ. 95).

Ο Hering το Μάιο του 1994, στη Βιέννη, υπέστη το πρώτο χτύπημα της αρρώστιας – στον εγκέφαλο. Συνήλθε, και φρόντιζε κι αυτός τα χαρτιά του και την πλούσια συλλογή άρθρων που δημοσίευσε μετά το τελευταίο του βιβλίο για τα κόμματα. Η Μαρία Στασινοπούλου, μαθήτριά και συνεργάτιδά του, φρόντισε την έκδοση του τόμου *Nostos*, με συλλογή άρθρων για τα εξήντα χρόνια του. Κράτησε στα χέρια του το αφιέρωμα αυτό αγάπης λίγο πριν το δεύτερο χτύπημα της αρρώστιας το Νοέμβριο. Αποδήμησε στις 22 Δεκεμβρίου 1994, το πρωί, σε νοσοκομείο της Βιέννης.

Ας είναι αυτή η εκδήλωση ένα τελευταίο «Χαίρε» από όλους εμάς, τους δικούς του φίλους. Ας τιμήσουμε τη μνήμη του με το έργο μας και τη δουλειά μας.